

Kulturmiljöutredning vid Rud

Hammarö socken & kommun,
Värmlands län
2012:46

VÄRMLANDS MUSEUM
Enheten för kulturmiljö och regional utveckling

Box 335
651 08 Karlstad
Tel: 054 - 701 19 00 Fax: 054 - 701 19 98
E-post: museet@varmlandsmuseum.se www.varmlandsmuseum.se

© 2012 Värmlands Museum

Kulturmiljöutredning vid Rud

Hammarö socken & kommun, Värmlands län

Dnr: 12.215.152

Värmlands Museum

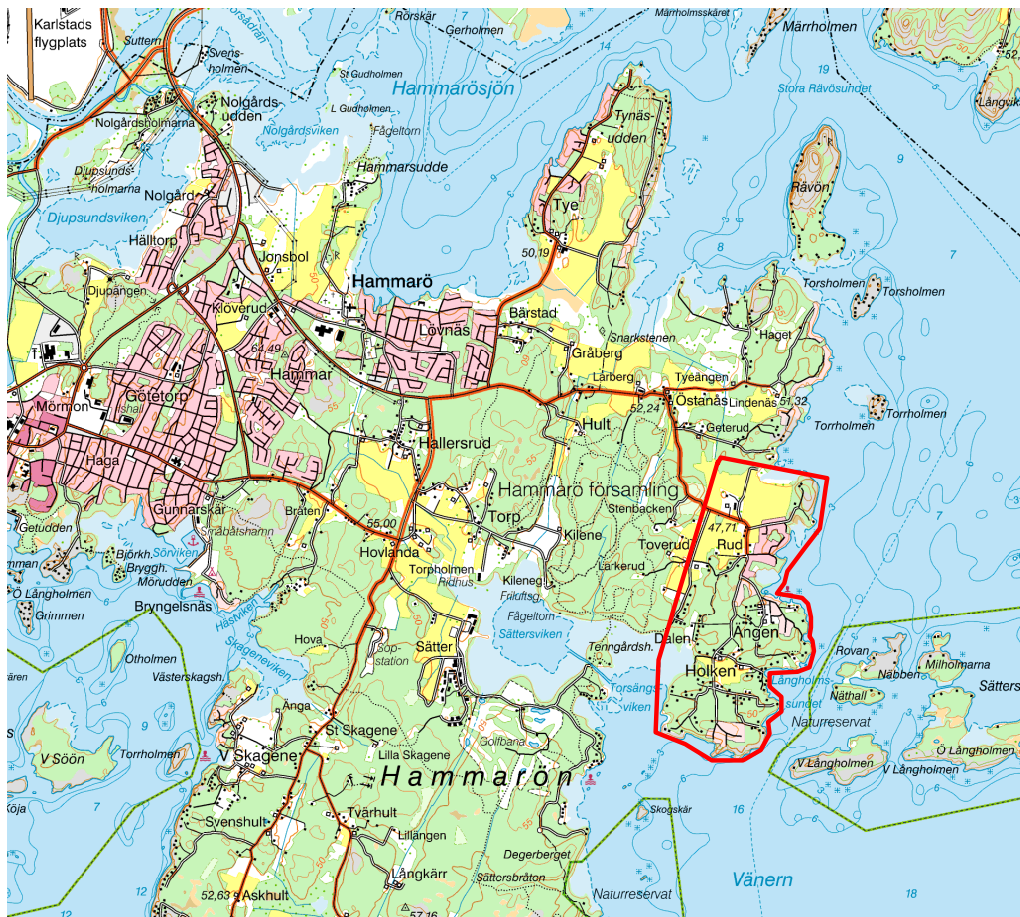
Erika Persson & Björn Wallbom
Enheten för kulturmiljö och regional utveckling
Värmlands Museum

Innehållsförteckning

Inledning och områdesbeskrivning	5
Historisk utveckling	6
Förhistorisk tid	6
Historisk tid - Bondejordbruk och fiske	6
De första gårdarna i Rud och Toverud	6
Byar i slutet av 1700-talet	7
Ny odlingsmark och fler gårdar i slutet av 1800-talet	8
Fisket - lika viktigt som jordbruket på Hammarö	9
1900-tal - Fritids- och Permanentbostäder	12
Sommarvillor och sommarstugor	13
Moderna villor	15
Arkeologisk inventering	16
Metod	16
Inventeringsresultat och värdering av övriga kulturhistoriska lämningar	16
Byggnadsinventering	24
Metod	24
Inventeringsresultat	24
Beskrivning av kulturhistoriskt intressanta byggnader	25
Analys av utredningsområdet kulturhistoriska karaktär och värdefulla kulturmiljöer	29
Karaktär: Jordbruk och fiske	29
Kulturhistoriska värden i landskapet	33
Särskilda kulturmiljöer	35
Karaktär: Fritidsbostäder	37
Kulturhistoriska värden i landskapet	38
Särskilda kulturmiljöer	39
Modern bebyggelse	42
Helhetskaraktär	43
De kulturhistoriska värdenas inverkan på planeringen	44
Sammanfattning	46
Referenser	47

Inledning och områdesbeskrivning

På uppdrag av Hammarö kommun har personal från Värmlands Museum utfört en kulturmiljöutredning vid Rud på Hammarö. Kulturmiljöutredningen föranleddes av kommunens arbete med en fördjupning av översiktsplanen för området. Översiktsplanen tar upp vilka utvecklingsmöjligheter som finns i området. Fältarbetet genomfördes i september och oktober månader år 2012.

Figur 1. Topografiska kartan med utredningsområdet markerat med röd linje © Lantmäteriet. Ärende nr MS2005/01156

Utredningsområdet är beläget på östra sidan av Hammarön och utgörs till stora delar av ett hållrikt skogsbeklätt näs intill Vänern. Den norra delen av utredningsområdet utgörs av öppet hävdad kulturlandskap med gårdar från andra hälften av 1800-talet. Söderut breder skogsmarken ut sig på delvis hållbetonad mark. Längs vattnet finns sommarstugor och inne i skogsmarken påträffas huvuddelen av det permanenta boendet.

Historisk utveckling

Förhistorisk tid

Inom utredningsområdet finns inga idag kända fornlämningar i riksantikvarieämbetets fornminnesregister. Strax nordväst om utredningsområdet finns emellertid en fossil åker (RAÄ 75) och i närheten av Sättersviken har ett flertal boplatser påträffats. En av dessa har undersökts arkeologiskt (RAÄ 80), dateringen visade att boplatserna var från förromersk järnålder. I området finns även en rad gravar i form av stensättningar vilka även de härrör från järnåldern. Vid Hovlanda finns en av länets fyra runstenar vilken är daterad till yngre järnåldern. Området vid Sättersviken utgör sannolikt en central plats under hela järnåldern.

Historisk tid - Bondejordbruk och fiske

Tiden från medeltid fram till den industriella revolutionen brukar ur ekonomisk synvinkel betecknas som ett samhälle präglad av jordbruk. I det förindustriella jordbrukssamhället var byn, bestående av några få gårdar, den centrala punkten, både geografiskt, socialt och ekonomiskt. Gårdarna lokaliserades tätt intill åkrarna och varje gård kunde bestå av flera byggnader uppdelade i funktionstyp med mangård för familjen och fägård för boskapen. Till det kunde även finnas brygghus, loge, spannmålsbodar, källare eller tvättstuga. Tomt, åker och äng utgjorde tillsammans inägomarken som omgavs av hägnad för att stänga ute kreatur. Smala fägor ledde från bykärnan till utägomark och hagar och betesmarker för djuren.

Under 1800-talet genomfördes skiftesreformer över hela landet. Laga skiftesreformen från 1800-talets mitt brukar räknas som den som fick störst konsekvenser för bebyggelse och markutnyttjande. Laga skiftet hade som syfte att ägorättsligt fördela mark mellan gårdarna i varje hemman. Det innebar att den täta bystruktur som tidigare präglad många bygder löstes upp med fler ensamliggande gårdar ny odlingsmark som tidigare varit utmark.

I kust- och sjönära områden har inte sällan fiske varit en binäring till jordbruk under förindustriell tid vilket har gett upphov till termer som "fiskebonde" och liknande. Yrkesfiskets utbredning har varit störst på västkusten medan fiske i insjöar mer varit en säsongsbetonad binäring. På många platser runt Vänern har fisket dock haft en större betydelse för försörjningen vilket ofta berott på en kombination av svagt jordbruk, god tillgång på fisk och möjligheter till försäljning av en del av fångsten i en närbelägen stad.

De första gårdarna i Rud och Toverud

Under medeltiden bestod Hammarös bebyggelse främst av ensamliggande gårdar i norra delen av ön. Kyrkan var en stor markägare och hade flera gårdar på öns norsvästra delar, men flera frälsehemman låg på den nordöstra sidan. Namnet

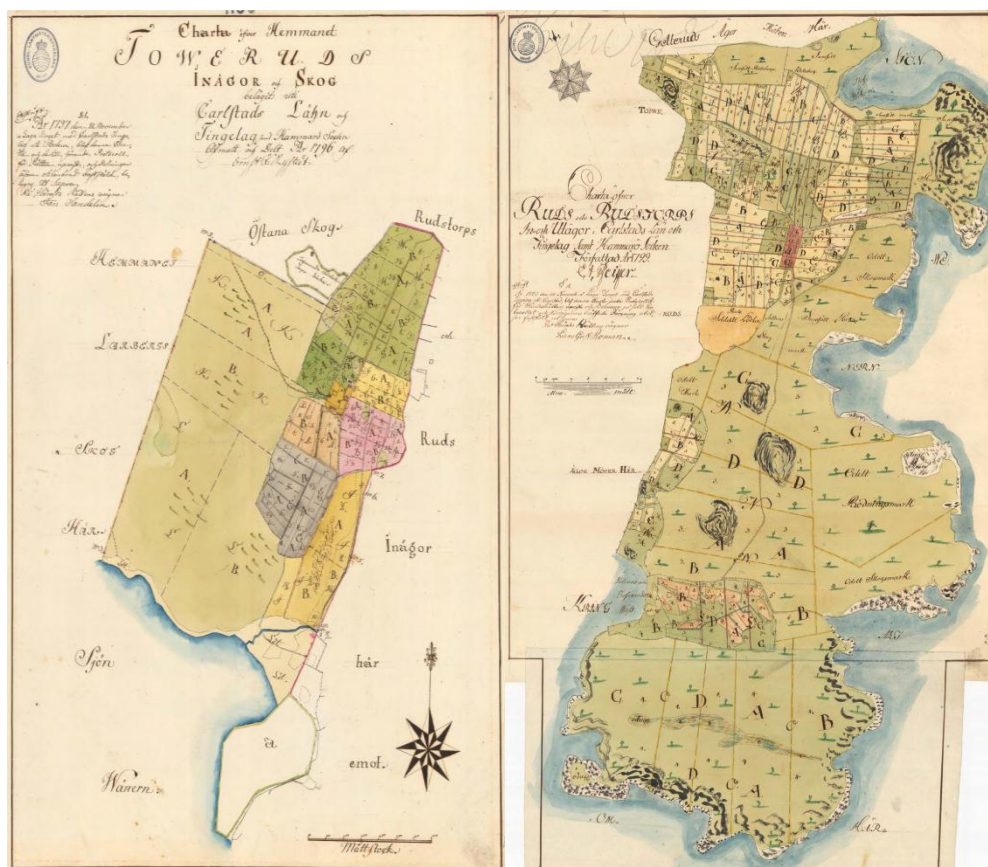
Hammarö omnämns första gången i ett medeltida diplom år 1296. Namnet Hammar stammar från "Klippa". Området Rud har fått sitt namn efter den frälsegård som fanns här redan under medeltiden. Gården Rud omnämns i medeltida diplom år 1509. 'Rud' som namnsuffix är vanligt förekommande över hela Hammarö och markerar jordenheter som tillkommit genom röjningar under medeltiden. Gården Toverud omnämns i medeltida diplom år 1486 och Rudstorp omnämns första gången år 1600 såsom ett klostertorp men övergår sedan till ett skattehemman. På en karta från år 1697 bildar de tre gårdarnas placering formen av en triangel, med Toverud i väster, Rudstorp i norr och Rud i öster. Öster om Toverud ligger också ett soldattorp.

Byar i slutet av 1700-talet

Utredningsområdet består vid den här tiden av tre hemman; Ruds och Rudstorp hemman samt Toverud hemman. Sammantaget sett till både Rud och Rudstorps samt Toveruds marker vid tiden för storskiftet under åren 1796-1799 var bebyggelse och odlingsmark mark koncentrerat till de norra delarna av hela området. De södra delarna bestod till största delen av obrukad utmark. I södra delen ligger Torsåsviken där man slog vass vilket bland annat användes som bete till djuren. Betydelsen av att slå vassen blir tydlig när man studerar ett domslutsprotokoll från år 1799 där ägarna till gårdarna Rud, Toverud och Kilene tvistar kring rätten att bärga vass i Torsängsviken.

Vid tiden för storskiftet år 1799 har Rud och Rudstorp slagits samman och blivit ett hemman. I hemmanets norra del, på den plats där frälsegården Rud tidigare legat, fanns en byliknande samling gårdar. Gårdarna var fyra till antalet och placerade på rad längs bygatan (på platsen för befintliga fastighetsbeteckningarna Rud 4:214, 4:205 och 4:218).

Inägomarken, det vill säga den uppodlade åkermarken och ängsmarken, var belägen i direkt anslutning till gårdarna med de största arealerna åker och äng norrut vid Kiviken. Gårdarna utgjorde den centrala punkten från vilken vägar sträckte sig genom åkermarken och ut till den obrukade utmarken i söder. Dessa vägar på kartan från år 1799 har samma sträckning som dagens vägsystem i Rud. En av vägarna ledde från nordväst genom de öppna markerna och in till gårdarna för att sedan fortsätta rakt söderut till ett mindre område åkermark i det som i dag heter Holken. I Holken låg även ett torp. I västra delen av Rud fanns ett mindre område åkermark, på den plats som i dag kallas Dalen. Mellan Dalen och gårdarna låg Ruds soldattorp med tillhörande åkerlycka som dokumenteras för första gången på en geometrisk karta från år 1697. Slutligen förband en väg gårdarna i norra Rud med Skansviken i öster.

Figur 2. Toveruds och Ruds och Rudstorps hemman år 1796 respektive år 1799

I väster gränsade kronoskatte-hemmanet Toverud till Rud och Rudstorp. Vid tiden för storskiftet, år 1796, fanns två delägare vars gårdar låg rakt västerut från gårdarna i Rud, omgivna av åker- och ängsmark som direkt angränsade till Ruds och Rudstorps åkermark (på platsen för befintliga fastighetsbeteckningarna Toverud 1:18 och 1:19). Bortanför de öppna markerna i Toverud fanns skog som sträckte sig ned till Väneren i söder. Toveruds soldattorp låg i skogskanten, i nordvästra delen av hemmanet. Liksom i Rud uppfördes soldattorpet någon gång innan sekelskiftet 1800.

Ny odlingsmark och fler gårdar i slutet av 1800-talet

I Rud medförde laga skiftet år 1850 att det i de södra områdena i hemmanet, som tidigare mest bestått av skogsmark, uppstod nya gårdar och torp med tillhörande åker- och ängsmark. Fortfarande var bebyggelsen mest koncentrerad till den norra delen, runt de fyra gårdar som låg på platsen för den äldsta bybildningen. Runt dessa tillkom fler gårdar med laga skiftet (Rud 4:184), och även på vägen mot Skansviken (Rud 4:73) samt vid Brännäs (Rud 4:49, 4:63 och 4:128).

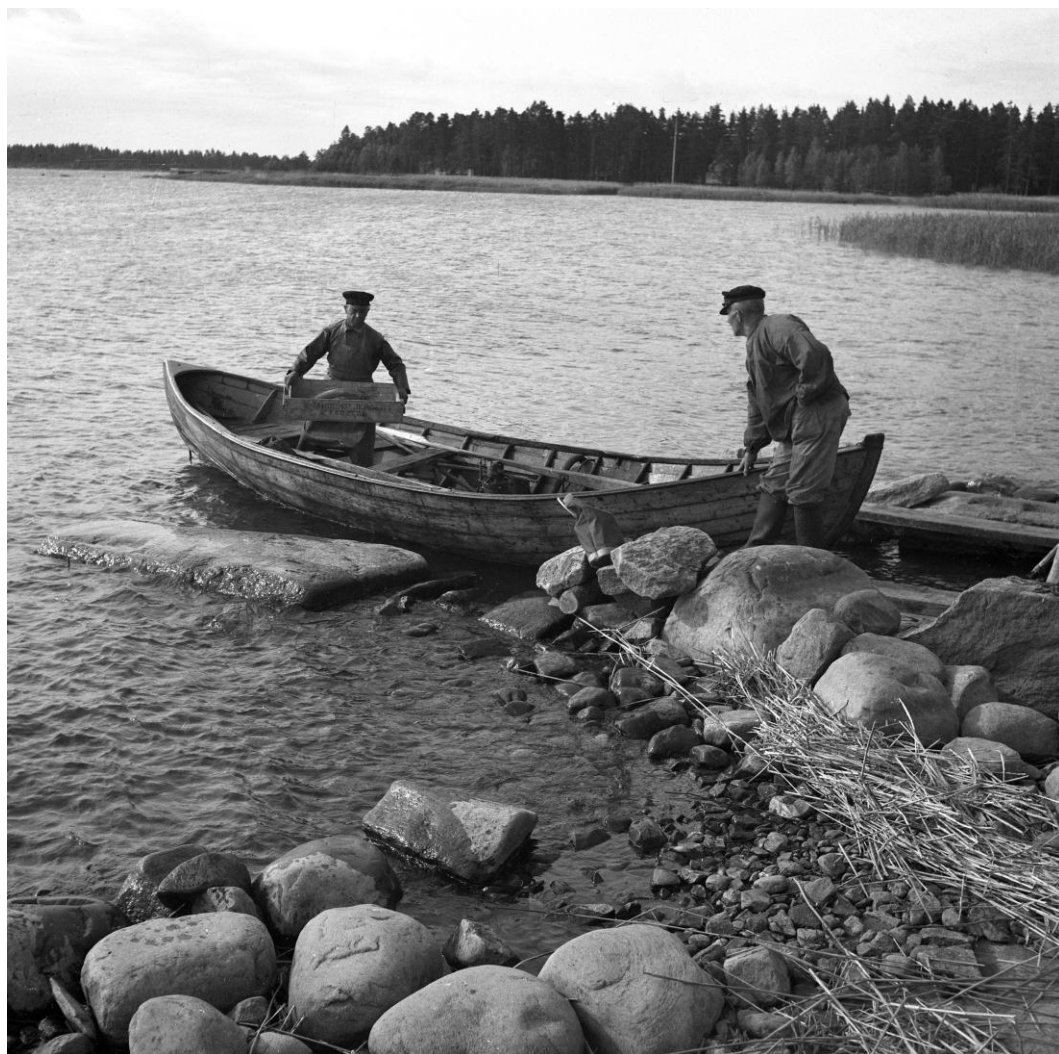
Även andra delar av Rud började bebyggas och odlas under 1800-talets senare del. Vid de södra gårdarna som kallades Holken fanns vid 1800-talets slut tre gårdar (Rud 4:174, 4:286 och 4:176). Under samma tid tillkom tre gårdar i öster, vid ett område

kallat Ängen (Däribland Rud 4:8, 4:268 och 4:193). Mot gränsen till Toverud låg ett torp i Dalen (Rud 4:160).

I Toverud förändrade inte laga skiftet landskapet på samma sätt som i Rud och Rudstorp. Strukturen av centralt belägna gårdar med omgivande åkermark var vid mitten och slutet av 1800-talet densamma, även om antalet gårdar ökade något.

Fisket – lika viktigt som jordbruket på Hammarö

Fisket har för hammaröbor i äldre tid haft stor betydelse. År 1765 vittnar Emanuel S. Ekman i en skildring av socknen att ”Fisket är huvudnäringen på Hammarö [...] Det idkas av alla öns invånare uti Vänern”. Yrkesfiske på Hammarö har bedrivits sedan 1900-talets början, men långt innan dess var alltså fisket ofta en lika viktig näring som jordbruk för hammaröbor. Fisket var viktigt för den egna försörjningen, men även genom att fångsten kunde säljas på marknader i Karlstad.

Figur 3. Fiskare på Hammarö vid början av 1900-talet (Foto: Värmlands Museums arkiv)

Figur 4. Fiskare på Hammarö vid början av 1900-talet (Foto: Värmlands Museums arkiv)

Fiskerätten gav generellt alla boendes på Hammarö rätt att fiska vid öppna stränder, men vikar och sund hade ofta en bestämd ägare. Sådana fasta fiskelägen i vikar, så kallade katsor och notvarp, har funnits över hela Hammarö. Vid ett notvarp bör vattnet vara djupt med jämn och slät botten och stranden vara en berghäll som sluttar ner mot vattnet. I Rud har det funnits tre notvarp vilka har betraktats som gemensamma för hela hemmanet. På kartan från lagaskifte år 1850 är två av dessa notvarp, Bodstaviken (dagens Skansviken) och Brännäs, markerade som allmänningar. Även i Kiviken, i norra delen av Ruds och Rudstorps hemman har fiske bedrivits med notvarp. I lagaskifteshandlingarna från år 1850 står att läsa om allmänningarna i Skansviken och Brännäs att de var "gemensamma fiske- och lastageplatser". På 1799 års karta finns inga sådana markeringar, men däremot finns en väg markerad från gården Rud ned till Brännäs vilket skulle kunna indikera att åtminstone fiskeläget vid Skansviken varit i bruk även under 1700-talet och möjligen tidigare än så.

Vid notfiske dras ett säckformat nät som fisken fångas i in mot land, en teknik som även använts under den kalla årstiden då nätet drogs under isen. Vid notfiske har fångsten mest bestått av lax, nors, slom och siklöja. Notfisket sköttes i mindre lag på cirka två till fyra man, ofta inom familjen. Först under 1800-talets senare del började nätfiske i öppen sjö bli allt vanligare.

Eftersom hemmet legat nära fiskeläget på Hammarö har sjöbodar med bostadsinredning inte varit nödvändigt. Vid allmänningarna i Skansviken och Brännäs på Rud fanns fiskelägen där fisket utgick från och där redskap förvarades. Vid fiskelägena har de förhållandevis små och enkla båtarna som använts vid fiske förtöjts, antingen genom att dras upp på land eller förtöjas vid brygga eller stenpir. Uppe på land i fiskelägena fanns även "steggelstan", den plats där redskapen torkades och vårdades. Näten hängdes här upp på långa stänger som lagts i klykor, "stegglor". Redskapsbodarna i Rud ska från början ha varit timrade, men senare ha uppförts med stolp- och brädkonstruktion och täckta med tegel eller vass. Förutom redskapsbodar hörde även isbingar/ishus för förvaring av fångst till fiskelägenas bebyggelse. På dessa var bräderna i gaveln lösa och kunde lyftas ur när förrådet krympte.

Fiskets betydelse vid sidan av jordbruket tydliggörs i Björn Ulanders bok "I fiskarbondens spår" där han beskriver fiskebonden Knut Olsson liv och leverne. Knut Olsson växte upp på gården Toverud där han föddes år 1915. Knut bedrev ett självhushåll med djurhållning vid sidan av fisket. Djuren bestod av får och höns, fåren kördes under sommaren ut till Östra Söön eller Sättersholmarna för bete. Vid Brännäs fiskeläge fanns fiskeboden och därifrån bedrev han sitt fiske som på hösten och vintern kunde föra honom hela vägen till Härrön. Fisken som fångades såldes sommartid till sommargäster och vintertid avyttrades den i Saluhallen i Karlstad.

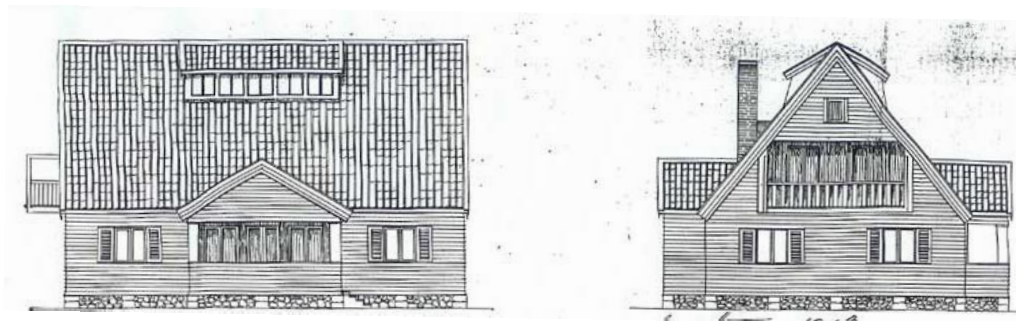
Figur 5. Ångbåtsfärjan lägger till vid Lövnäs (Foto: Värmlands Museums arkiv)

1900-tal – Fritids- och Permanentbostäder

Fritidsbostaden som fenomen har rötter i Sverige ända tillbaka till 1700-talet. Vid 1800-talets slut blev det allt vanligare att det förmögna borgerskapet i framför allt storstäderna Stockholm och Göteborg ville fly stadens smuts och jäkt genom att bygga en sommarvilla i skärgården som man bekvämt kunde nå med den nya ångbåtstrafiken. Under sommarmånaderna flyttade hela familjer ut till sommarbostället med tjänstefolk och barn för att leva ett bekvämt liv och njuta av frisk luft och bad. Sommarhusen var trävillor som gärna utsmyckades rikt med snickarglädje kring verandor och trappräcken eller fantasifulla uppstickande torn, formmässiga ideal som levde vidare i 1900-talets villaarkitektur.

Med de nationalistiska strömningarna vid tiden runt förra sekelskiftet fanns en romantisering av den svenska naturen och landsbygden, som till skillnad mot staden betraktades som hälsobringande. Som en reaktion mot borgerskapets stora och bekväma sommarvillor lanserades de små fritidshusen, sportstugorna. Sportstugan skulle vara ett sätt för städernas arbetarklass att komma nära naturen och byggde på en idé om enkelt och sunt leverne. Från och med 1930-talet slog de igenom på bred front då lönerna steg, kommunikationerna förbättrades och intresset för friluftsliv var stort.

År 1951 lagstodgades det om tre veckors semester i Sverige och tolv år senare utökades det till fyra veckor. Under 1950- och 1960-talen fick allt fler råd och tid att skaffa sig en egen sommarstuga, vilket var den benämning som kom att ersätta termen sportstuga. Under den här perioden ökade antalet sommarstugor i landet med 30 000 under vissa år. Sportstugan hade ofta byggts själv av mannen i familjen, men med sommarstugans ökade popularitet började byggföretag planera och uppföra stugor med prefabricerade element. Därefter har utvecklingen gått mot att modernisera sommarstugor med tilläggsisolering och liknande för att även kunna bo i dem under kallare årstider.

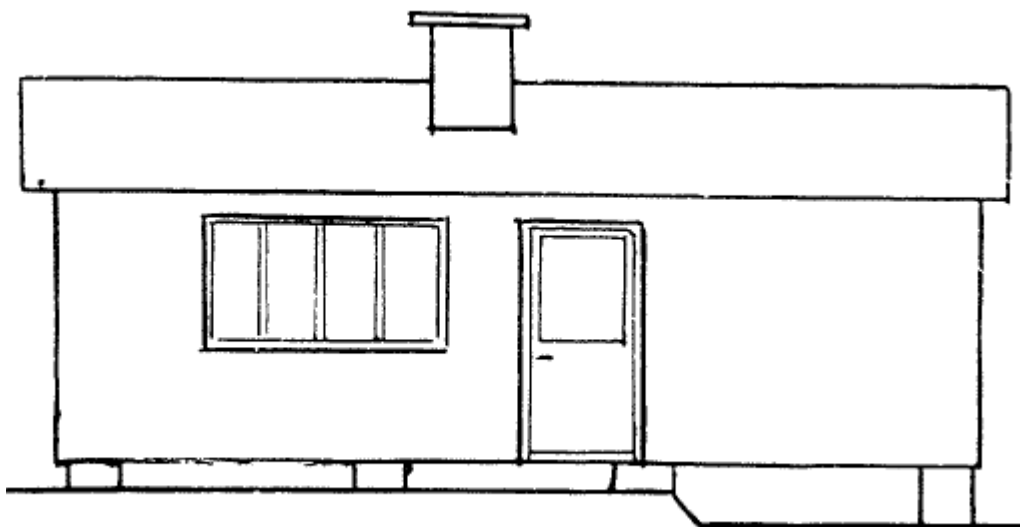

Figur 6. Ritning till uppförandet av grosshandlarvillan på Stenudden år 1912 (Rud 4:208)

Sommarvillor och sommarstugor

Under 1900-talets början förbättrade ångbåtstrafiken kommunikationerna mellan Karlstad och Hammarö. Runt ångbåtslägena vid Tynäs, Hammarsvik och Lövnäs fanns områden med sommarvillor.

I Rud finns villor och sommarstugor från 1900-talets första årtionden som vittnar om områdets förändrade betydelse. Äldre bebyggelse hade fram till dess mestadels varit koncentrerad till de norra och centrala delarna av Rud där jorden varit mest lämplig att bruka, men 1900-talets fritidsbostäder uppfördes inte med det huvudsakliga syftet att bruka jorden.

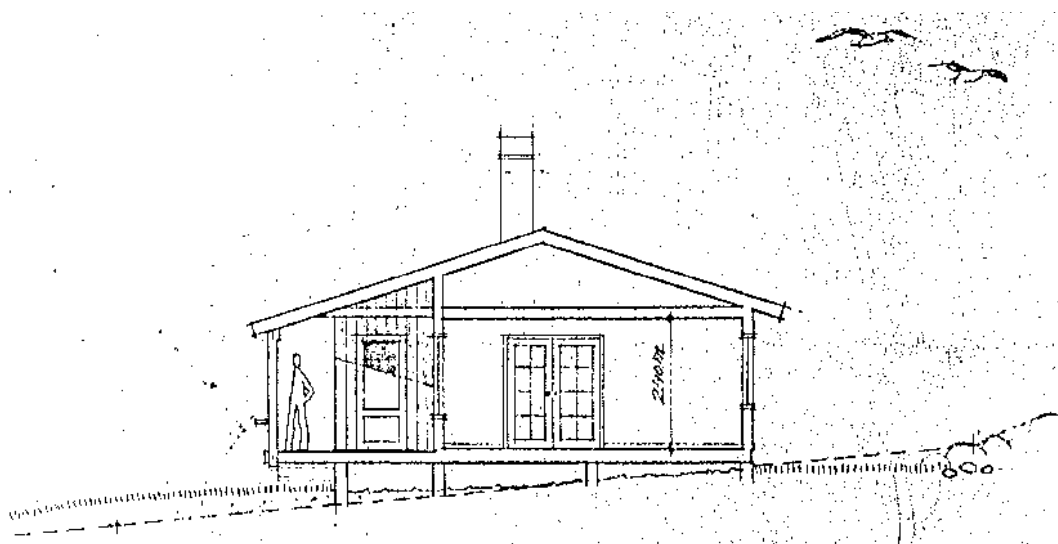

Figur 7. Ritning till nyuppförande av sommarstuga på Ängen år 1961 (Ritning: Hammarö kommun)

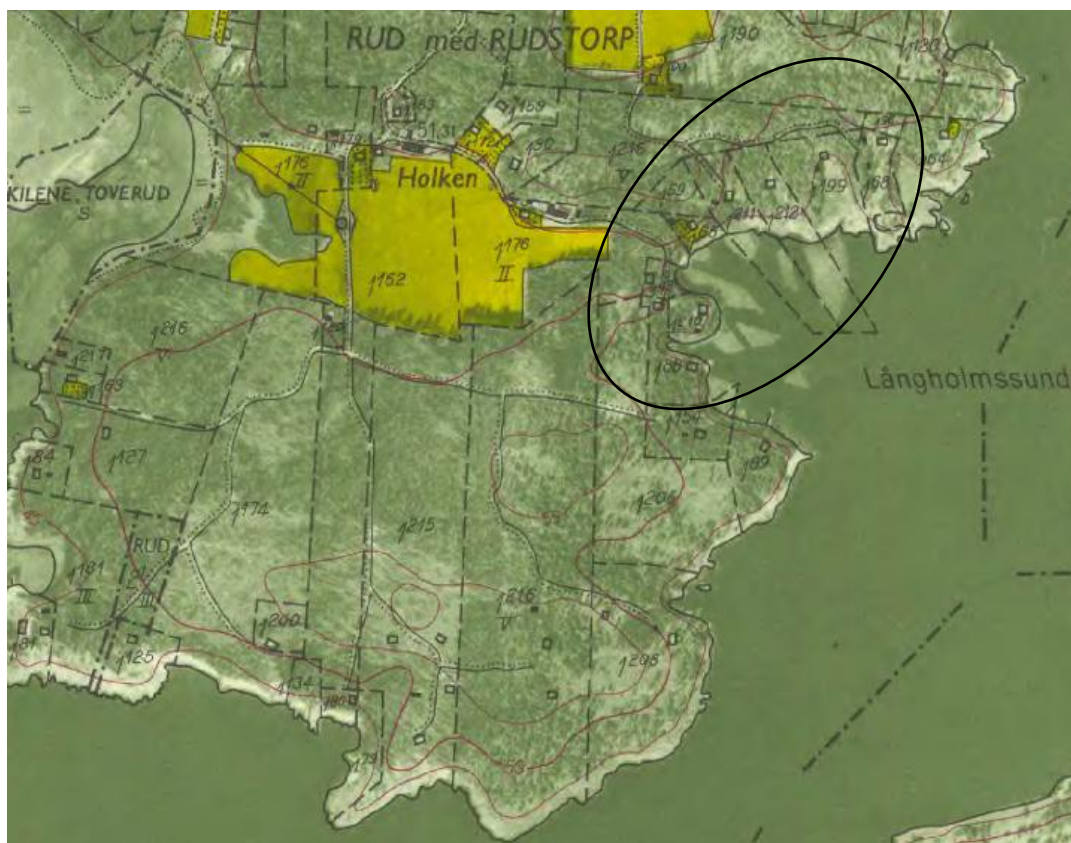
På sjönära tomter vid Ruds östra stränder med utsikt över Vänern uppfördes 1910- till 1930-talens villor. Längs strandremsan mellan fiskelägena Skansviken och Brännäs fanns enstaka villor utformade med drag av 1920-talets panelarkitektur med verandor, småspröjsade fönster och brutna tak (På platsen för befintliga fastighetsbeteckningar: Rud 4:116, 4:44 samt 4:61). På Stenudden, i den sydöstra delen av Rud, uppfördes år 1912 en grosshandlarvilla i nationalromantisk stil med branta takfall, faluröd liggande panel och kallmurad grund (4:208). Den blev senare föreningsgård för hembygdsbygget i Karlstad.

1960-talet var en intensiv period av sommarstugebyggande i Rud. Från sekelskiftet 1900 fram till 1980-talet skedde jordavstyckningar från de äldre jordbruksfastigheterna. Avstyckningarna bildade små, sjönära tomter där sommarstugor byggdes runt mitten av förra seklet. Sommarstugor tillkom i området mellan Skansviken och Brännäs. Även på den tidigare ängs- och åkermarken på området som kallas Ängen uppfördes sommarstugor under 1960-talet. Dessa hade ett enhetligt utförande med små lådformade stugor på plintar med stockpanel och takpapp.

I viken vid Fäholmsuddens södra del byggdes sommarstugor på de långsmala tomterna ned mot vattnet. Dessa tillkom tidigare än de på Ängen, vilket kan hörasamman med strandskyddsinförandet år 1964 som försvårade fastighetsbildning i sjönära lägen. I de sydligaste delarna av Rud, söder om Holken, uppfördes ett sommarstugeområde under åren 1961 och 1962 (På platsen för befintliga fastighetsbeteckningar: Rud 4:220, 4:221, 4:222, 4:223, 4:224 och 4:225). Enskilda sommarstugor låg även längs uddens stränder.

Figur 9. Ritning till nybyggnation av sommarstuga i viken vid Fäholmsuddens södra del (Ritning: Hammarö kommun)

Figur 8. Kartutsnitt från 1962 års ekonomiska karta som visar de södra delarna av Rud. Sommarstugeområden vid den tiden är inringade

Moderna villor

Under de senaste årtiondena har Ruds betydelse förändrats till att bli ett populärt område för boende under hela året, inte bara fritidsboende. Den lantliga och sjönära miljön i närheten av arbete och service i Skoghall och Karlstad är viktiga förklaringar till den utvecklingen. Efter 1980-talet har både nya detaljplaner och anläggandet av vatten- och avloppssystem möjliggjort helårsboende i Toverud och Rud. Villor som tillkommit under de senaste årtiondena står för en stor andel av den samlade bebyggelsen i området.

Den moderna bebyggelsen från 1990- och 2000-talet har mestadels etablerats i närheten av befintlig äldre bebyggelse och har även uppstått genom omvandling av fritidsbebyggelse. Mellan Skansviken och Brännäs har två av sommarvillorna från 1920- och 1930-talet rivits och ersatts av permanentbostäder. Omvandling av fritidshus har även skett i de sydligaste delarna av Rud, där sommarstugeområdet uppfördes år 1961-1962 (se figur ovan).

Ny bebyggelse har även kompletterat den äldre på Ången, men även en del runt gårdet i Holken. I Toverud infördes en detaljplan år 2010 som möjliggjorde nyuppförande av villor längs den södergående vägen mot Vänern.

Figur 10. Modern bebyggelse i Toverud (Foto: Värmlands Museum)

Arkeologisk inventering

Metod

Inför fältarbetets början gjordes en genomgång av befintliga register och Värmlands Museums topografiska arkiv. Dessutom studerades äldre Lantmäteriakter och den så kallade Hembygdskartan (1883-95 års häradsökonomiska karta) samt 1960-talets ekonomiska karta. Fältarbetet utfördes av två arkeologer från Värmlands Museum. Dokumentationen utfördes med beskrivningar utifrån Riksantikvarieämbetets mall och genom digital fotodokumentation. Påträffade objekt registrerades med GPS och handdator.

Inventeringsresultat och värdering av övriga kulturhistoriska lämningar

Vid kulturmiljöutredningen påträffades sammanlagt 22 objekt vilka alla utgörs av övriga kulturhistoriska lämningar. Merparten av de påträffade objekten utgörs av gränsmärken i form av gränsstenar vilka är uppallade av ett fåtal stenar (Obj 1-2, 4-13 och 15-17). Vidare påträffades ett Kummel eller sjömärke (Obj 3) men även odlingslämningar i form av odlingsrösen (Obj 14 och 18) och hägnader (Obj 19-22).

Gränsstenarna ligger i huvudsak i dagens administrativa gränser och representerar de avstyckningar av hemmanet Rud som till stora delar skett under 1900-talets första hälft. Avstyckningarna har skett i samband med de sommarvillor som då anlades ute på näset. Det Kummel som påträffades ute vid södra delen av utgör sannolikt ett sentida sjömärke eftersom den tidigare segelleden in till Karlstad gick ute vid Sätterholmarna. Sjömärkets vitmålade topp indikerar också att det varit i bruk i modern tid.

Av de hägnader som påträffades utgör (Obj 26-29) stengärdesgårdar efter odling i området medan objekt 34 och objekt 35 utgör lämningar efter stängsling av djur på skogsmarken.

Nedan följer en lista på påträffade objekt vid inventeringen. För orienteringsuppgifter kring de skilda objekten som beskrivs i listan se figur 12 sidan 20.

PUNKTOBJEKT								
ID	OBJEKT	BESKRIVNING	MARKSLAG	SKOGSTYP	TERRÄNG	X KOORD	Y KOORD	PDOP
1	Gränsmärke	Gränssten, 0,8 m h, 0,5 m br, 0,2 m tj [o-v], uppallad av 6 stenar 0,1-0,65 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	o-sluttande hållmark. intill Vätern	6576533,72902597	420246,631408781	2,2
2	Gränsmär	Gränssten, 0,5	Skogsmark	Barrskog	smakupera	6574595	419889,	2,5

PUNKTOBJEKT								
ID	OBJEKT	BESKRIVNING	MARKSLAG	SKOGSTYP	TERRÄNG	X KOORD	Y KOORD	PDOP
–	ke	m h, 0,3 m br, 0,1 m tj [n-s], uppallad av 7 stenar 0,2-0,4 m st stenar.			d moränmark	,087733 62	9827891 63	
3	Sjömärke	Kummel, rest av, bestående av 4 stenar, 0,3-0,4 m st, varav 1 vitmålad topp	Skogsmark	Barrskog	mindre håll intill Vänern	6574278 ,210137 86	419774, 5748176 42	2,6
4	Gränsmärke	Gränssten, 0,5 m h, 0,3 m br, 0,1 m tj [n-s], uppallad av 7 stenar 0,1-0,8 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	s-sluttande hällmark	6574229 ,428024 52	419684, 7648025 97	2,5
5	Gränsmärke	Gränssten, 0,5 m h, 0,8 m br, 0,2 m tj [n-s], uppallad av 8 stenar 0,2-0,4 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	s-sluttande hällmark	6574176 ,861762 82	419589, 6498663 68	1,5
6	Gränsmärke	Gränssten, 0,9 m h, 0,3 m br, 0,1 m tj [n-s], uppallad av 11 stenar 0,15-1 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	s-sluttande hällmark	6574218 ,470857 24	419431, 0143030 81	2,3
7	Gränsmärke	Gränssten, 1,2 m h, 0,25 m br, 0,15 m tj [n-s], uppallad av 20 tal stenar 0,1-0,5 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	krönläge av hällmark	6574211 ,543998 38	419398, 7737309 25	2,2
8	Gränsmärke	Gränssten, 0,5 m h, 0,3 m br, 0,2 m tj [n-s], uppallad av 6 stenar 0,2- 0,35 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	s-sluttande hällmark	6574328 ,243760 74	419271, 2686496 33	1,8
9	Gränsmärke	Gränssten, 0,4 m h, 0,3 m br, 0,06 m tj [o-	Skogsmark	Barrskog	s-sluttande hällmark	6574626 ,255719 72	418886, 2623730 92	2,3

PUNKTOBJEKT								
ID	OBJEKT	BESKRIVNING	MARKSLAG	SKOGSTYP	TERRÄNG	X KOORD	Y KOORD	PDOP
		v], uppallad av 6 stenar 0,2-0,3 m st stenar.						
10	Gränsmärke	Gränssten, 0,6 m h, 0,3 m br, 0,15 m tj [o-v], uppallad av 4 stenar 0,15-0,3 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	hällmark	6575352,36123831	420206,497204626	1,9
11	Gränsmärke	Gränssten, 0,4 m h, 0,2 m br, 0,1 m tj [o-v], uppallad av 10 tal stenar 0,2-0,4 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	hällmark	6575305,36120695	419934,882993116	2
12	Gränsmärke	Gränssten, 0,4 m h, 0,4 m br, 0,1 m tj [o-v], uppallad av ett fatal stenar, övermossade	Skogsmark	Barrskog	flack moränmark	6575333,66027786	420133,583241104	2,6
13	Gränsmärke	Gränssten, 0,6 m h, 0,2 m br, 0,1 m tj [o-v], uppallad av ett flertal stenar, övermossade	Skogsmark	Barrskog	flack moränmark	6575264,17329606	419565,137314381	2
14	Röjningsröse	3 m diam och 0,3 m h av 0,1-0,4 m st stenar				6574552,59814263	419590,492346244	2
15	Gränsmärke	Gränssten, 0,4 m h, 0,2 m br, 0,05 m tj [n-s], uppallad av 10 tal stenar 0,3-0,5 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	s-sluttande moränmark	6574588,67254157	419622,777532922	2,5
16	Gränsmärke	Gränssten, 0,6 m h, 0,3 m br, 0,1 m tj [n-s],	Skogsmark	Barrskog	flack moränmark	6575311,41796384	419298,739477879	4,1

PUNKTOBJEKT								
ID	OBJEKT	BESKRIVNING	MARKSLAG	SKOGSTYP	TERRÄNG	X KOORD	Y KOORD	PDOP
		övermossade stenar						
17	Gränsmärke	Gränssten, 0,4 m h, 0,7 m br, 0,2 m tj [n-s], uppallad av 10 st. i n 30 m l stenrad, 0,2-0,8 m st stenar	Skogsmark	Barrskog	mindre bergsklack	6575796,74895219	419261,895672076	1,9
18	Röjningsröse	3 m diam och 0,3 m h av 0,1-0,4 m st stenar	Skogsmark	Lövskog	flack moränmark			

LINJEOBJEKT						
ID#	OBJEKT	BESKRIVNING	MARKSLAG	SKOGSTYP	TERRÄNG	PDOP
19	Hägnad	stenmur, ca 250 m l, 0,5-1 m br, 0,3-0,7 m h upp till 4 varv, av 0,2-1 m st stenar.	Skogsmark	Barrskog	Kuperad moränmark	2,4
20	Hägnad	Stenmur, ca 180 m l, 0,5-1 m br, 0,1-0,5 m h, upp till 3 varv, av 0,1-1 m st stenar	Skogsmark	Blandskog	Flack moränmark	1,6
21	Hägnad	Stenmur, 30 m l och 0,5 m br och 0,3 m h av 0,2-0,8 m st stenar	Skogsmark	Barrskog	Bergshöjd	1,9
22	Hägnad	Stenmur, 20 m l och 1 m br, 0,1-0,5 m h av 0,1-1 m st stenar.	Skogsmark	Blandskog	Flack moränmark	4,8

Figur 11. Tabell över påträffade lämningar vid kulturmiljöutredningen

Figur 12. Översiktbild över påträffade objekt inom utredningsområdet.

Vid inventeringen påträffades ett flertal övriga kulturhistoriska lämningar. Merparten av dessa beskriver på ett bra och tydligt sätt områdets kulturhistoria och fungerar på så sätt som goda representanter för utredningsområdets kulturhistoriska utveckling.

De övriga kulturhistoriska lämningarna/objekten är sådana som inte är skyddade av Kulturminneslagen. Värmlands Museum menar emellertid att flera av dessa har ett högt bevarandevärde. För att studera lämningarnas bevarandevärde kan dessa studeras utifrån kriterier såsom upplevelsevärden och kunskapsvärden.

Upplevelsevärden: Hur objekten uppfattas i landskapet, deras tydlighet och förmåga att förmedla

Kunskapsvärden: Objektets förmåga att bidra till en samlad bild över områdets kulturhistoriska utveckling.

På nästkommande sida är en tabell över påträffade lämningar och deras samlade förmåga att tillhandahålla upplevelser och kunskaper. By/gårdstomterna är fasta fornlämningar och omfattas därför inte av värderingskriterierna.

Objekt	Objektstyp	Samlat värde
1	Gränsmärke	Högt
2	Gränsmärke	Mellan
3	Sjömärke	Lågt
4	Gränsmärke	Mellan
5	Gränsmärke	Lågt
6	Gränsmärke	Mellan
7	Gränsmärke	Mellan
8	Gränsmärke	Lågt
9	Gränsmärke	Lågt
10	Gränsmärke	Mellan
11	Gränsmärke	Mellan
12	Gränsmärke	Lågt
13	Gränsmärke	Högt
14	Röjningsröse	Högt
15	Gränsmärke	Mellan
16	Gränsmärke	Mellan
17	Gränsmärke	Mellan
18	Röjningsröse	Mellan
19	Hägnad	Högt
20	Hägnad	Högt
21	Hägnad	Lågt
22	Hägnad	Högt

Figur 13. Tabell som visar de skilda objektens samlade förmåga att tillhandahålla upplevelser och kunskaper

De lämningar som getts ett högt bevarandevärde utgörs av väl synliga lämningar vilka återspeglar den avstyckning som skett från hemmanet Rud under 1900-talets första hälft. Denna avstyckning har gett stora delar av områdets dess nutida karaktär där resultatet är stora sommarvillor längs uddar och vikar. I övrigt har lämningar från den agrara verksamheten i området getts höga värden.

Lämningarna återspeglar den viktiga näring som fanns i området innan byggnationen av sommarvillor och permanent boende påbörjades.

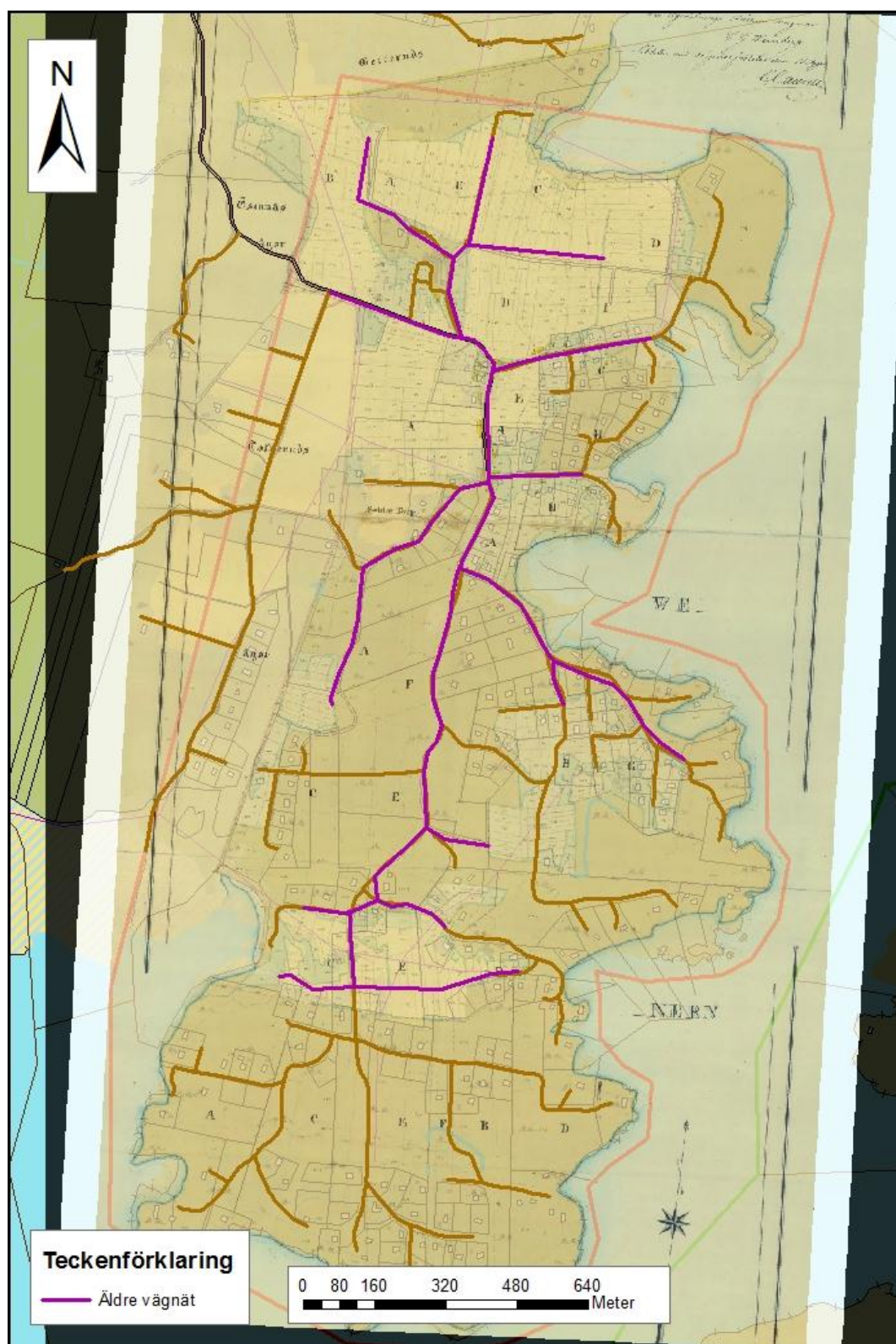

Figur 14. Exempel på gränsmärken vilka tillhör avstyckningar från första hälften av 1900-talet. Kartakt från år 1918.

Figur 15. Fotografi över objekt 1. (Fotografi: Värmlands Museum).

Vidare kan man se att det vägnät som idag finns i området är en kvarleva av det vägsystem som fanns i området under 1800-talet. Den större genomfartsvägen går även att spåra tillbaka till andra hälften av 1700-talet.

Figur 16. Vägnätet som det såg ut under 1800-talets mitt (markerat med lila) i förhållande till dagens vägnät.

Byggnadsinventering

Metod

Vid utredningen har kartanalyser, litteratur- och arkivstudier i Värmlands Museum topografiska arkiv legat till grund för en senare inventering i fält. Vid inventeringen dokumenterades bebyggelsen genom digital fotografering. Byggnadernas placering i landskapet, dess utformning och funktion noterades. Bebyggelsen har analyserats i relation till den historiska bakgrunden vilket leder fram till en beskrivning av delkaraktärer i landskapet.

Byggnader som av museet klassas som kulturhistoriskt värdefulla bedöms utifrån en tregradig skala: 1A, 1B, 1C.

1A representerar byggnader som bedöms som synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde eller som anses ingå i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde (jämförbara med byggnadsminnen enligt 3 kap kulturminneslagen).

1B utgör byggnader som bedöms som särskilt värdefulla från kulturhistorisk synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär. (PBL 8:13).

1C utgör övrig bebyggelse som tillmäts ett särskilt kulturhistoriskt värde.

Inventeringsresultat

Av de inventerade fastigheterna har bebyggelsen värderats och klassificerats enligt följande resultat:

1A - Ingen byggnad bedöms tillhöra denna kategori

1B - Rud S:3, Nät- båt och isbodar
- Rud S:4 och 4:258, Nät- båt och isbodar
- Rud 4:158, sommarvilla
- Rud 4:208, sommarvilla

1C - Rud 4:179, 4:286 och 4:176, gårdar
- Rud 4:193, gård
- Rud 4:8 och 4:268, gårdar
- Rud 4::190, torp
- Rud 4:33, torp
- Rud 4:214, 4:205, 4:218, gård
- Rud 4:73, gård
- Rud 4:186, gård

- Rud 4:128, gård
- Rud 4:61, sommarvilla
- Rud 4:63, gård
- Rud 4:49, bostadshus
- Rud 4:184, gård
- Rud 2:1, gård
- Rud 4:188, villa
- Rud 4:160, torp
- Toverud 1:18 och 1:19, gårdar

Samtliga klassade byggnader tillmäts ett särskilt kulturhistoriskt värde; de är alla i någon mening unika eller typiska och utgör enskilt och tillsammans kulturhistoriskt viktiga inslag i miljön. När det kulturhistoriska värdet definieras för enskilda fastigheter bygger den bedömningen på byggnadens möjlighet att synliggöra de historiska karaktärer som finns i området.

Byggnader klassade som 1B är både sett till helhet och detaljer mycket bevarandevärda med anledning av dess miljömässiga kvaliteter och vad de kan berätta utifrån äldre tiders byggnadsskick och platsens historia. Till gruppen 1C hör byggnader som även de berättar något om utredningsområdets utveckling och som har viktiga miljömässiga kvaliteter, men här ligger betoningen framför allt i det miljömässiga värdet och i mindre grad i byggnadens detaljutförande.

Beskrivning av kulturhistoriskt intressanta byggnader

1. Rud 4:179, 4:286 och 4:176, Kulturhistoriskt värde 1C

Tre gårdslägen som tillkom vid laga skiftet år 1850 och som ligger längs åkerkanten i norra delen av Holken. Bostadshuset till 4:176 och 4:286 är byggt omkring år 1880 respektive slutet av 1800-talet medan bostadshuset till 4:179 har tillkommit kring mitten av 1800-talet. Till gårdarna finns ladugårdar och andra ekonomibyggnader av liknande ålder.

2. Rud 4:208, Kulturhistoriskt värde 1B

Gården heter Stenudden och uppfördes år 1912 i nationalromantisk stil som sommarvilla åt en grosshandlare från Karlstad. Används i dag som klubbhus för Karlstads hembygdsförening. Stenudden är en av få kvarvarande sommarvillor som uppfördes i Rud under början av 1900-talet och är dess arkitektoniska kvaliteter att betrakta som särskilt kulturhistoriskt värdefull.

3. Rud 4:158, Kulturhistoriskt värde 1B

Sommarvilla från 1930-talet med brygga och badhus från samma tid. Byggnaden är en av få kvarvarande sommarvillor som uppfördes i Rud under början av 1900-talet

och är dess arkitektoniska kvaliteter att betrakta som särskilt kulturhistoriskt värdefull.

4. Rud 4:100, Kulturhistoriskt värde 1C

Torp från mitten av 1800-talet med jordkällare och fähus på tomten. Enligt kulturmiljöprogrammet för Hammarö kommun är det soldattorp. Torpet visar hur området Ängen tidigare varit odlingsmark under 1800-talet.

5. Rud 4:193, Kulturhistoriskt värde 1C

Gård med bostadshus från år 1902, men som antagligen har en äldre grund. Ladugård från mitten av 1800-talet. Gården visar hur området Ängen tidigare varit odlingsmark under 1800-talet.

6. Rud 4:8 och 4:268. Kulturhistoriskt värde 1C

Bostadshus och ekonomibyggnader som varit en gård under 1800-talet. Gården visar hur området Ängen tidigare varit odlingsmark under 1800-talet.

7. Rud 4:33, Kulturhistoriskt värde 1C

Det tidigare soldattorpet i Rud som legat på platsen sedan åtminstone år 1799 då den är markerad på Storskifteskartan. Byggnaden är antagligen uppförd under slutet av 1700-talet.

8. Rud 4:214, 4:205, 4:218, kulturhistoriskt värde 1C

Tre gårdar från cirka 1800-talets slut med ladugårdar och jordkällare. Platsen har en lång kontinuitet i Rud. Här låg den äldre bykärnan i Rud låg under 1700-talet och är även platsen där Ruds gård låg redan under 1500-talet.

9. Rud 4:73, kulturhistoriskt värde 1C

Gård från mitten av 1800-talet med bostadshus, ladugård och jordkällare. Gården tillkom vid laga skiftet år 1850.

10. Rud 4:304, Kulturhistoriskt värde 1C

Gård från slutet av 1800-talet. På Häradsekonomiska kartan från år 1895 är den markerad med namnet Ekhagen.

11. Rud 4:128, Kulturhistoriskt värde 1C

Gård från mitten av 1800-talet med bostadshus och stall. På Häradsekonomiska kartan från år 1895 är den markerad med namnet Sjöstad gård. Enligt kulturmiljöprogrammet för Hammarö kommun har gården varit stamfastighet. Till gården ingår även tre mindre bodar som ligger intill Rud 4:61

12. Rud 4:61, Kulturhistoriskt värde 1C

Sommarvilla från 1920-talet i ett och ett halvt plan med brutet tak och veranda.

13. Rud 4:63, Kulturhistoriskt värde 1C

Mindre gårdsmiljö med bostadshus, ladugård och jordkällare från slutet av 1800-talet. Enligt kulturmiljöprogrammet för Hammarö kommun har det varit en fiskarebostad.

14. Rud 4:49, Kulturhistoriskt värde 1C

Det kulturhistoriska värdet gäller för det södra, rappade bostadshuset på tomten som varit bostadshus i en tidigare gårdsmiljö från slutet av 1800-talet.

15. Rud 4:184, Kulturhistoriskt värde 1C

Gård från omkring 1880-tal med ladugård och bodar från samma tid.

16. Rud 2:1, Kulturhistoriskt värde 1C

Gård från 1800-talets mitt med jordkällare och bodar från samma tid.

17. Rud 4:188, Kulturhistoriskt värde 1C

Bostadshus och bod från 1900-talets början.

18. Rud 4:160, Kulturhistoriskt värde 1C

Torp i Dalen med ladugård som tillkom med laga skiftet år 1850.

19. Rud S:4, Kulturhistoriskt värde 1B

Nät- båt och isbodar på udden vid Brännäs från 1800-talets slut och 1900-talets början.

20. Rud S:3 och 4:258, Kulturhistoriskt värde 1B

Nät- båt och isbodar vid Skansviken från 1800-talets slut och 1900-talets början. Vissa bodar har eftersatt underhåll.

21. Toverud 1:18 och 1:19, Kulturhistoriskt värde 1C

Två gårdar med bostadshus och ladugårdar från 1800-talet. Platsen har en lång kontinuitet. Här låg den ursprungliga bykärnan i Toverud och Toveruds gård låg här under 1600-talet.

Figur 17. Översikt över inventerade kulturhistoriskt intressanta byggnader

Analys av utredningsområdet kulturhistoriska karaktär och värdefulla kulturmiljöer

Historiska skeenden har avsatt spår som är mer eller mindre avläsbara som karaktärer i dagens landskap. I detta avsnitt redovisas Rud och Toveruds kulturhistoriska karaktär genom hur läsbara områdets historiska perioder är samt vilket värde de representerar. Sist beskrivs områdets helhetsmässiga karaktär.

Analysen av området leder fram till en beskrivning av värdefulla kulturmiljöer som belyser de kulturhistoriska karaktärerna. När Värmlands Museum beskriver värdefulla kulturmiljöer så är det inte de enskilda objekten utan den sammansatta miljön där de olika lämningarna ingår som är beaktansvärda.

Karaktär: Jordbruk och fiske

Jordbruket har format landskapet på ett sätt som fortfarande är en karaktär i Rud och Toverud. Karaktären är framför allt tydligast i de norra delarna av området där de öppna markerna fortfarande utgör ett sammanhängande odlingslandskap från Kiviken och söderut till Toverud och där bebyggelsen utgörs av både bostadshus och ekonomibyggnader.

Figur 18. Öppet odlingslandskap i Rud, sett mot Kiviken. Vyn ingår i kulturmiljö 1 (Foto: Värmlands Museum)

Gemensamt för den bebyggelsen som representerar en förindustriell tid i Rud och Toverud är att den i dag består av gårdsbebyggelse som uppförts mestadels under perioden från mitten av 1800-talet fram till sekelskiftet 1900. Vid några av gårdarna har det funnits äldre bebyggelse på platsen längre tillbaka än den befintliga byggnaden. Andra gårdar nyuppfördes i samband med laga skiftet år 1850. Gårdarna från 1800-talets mitt har genomgående liknande karaktärsdrag. Dessa gårdsmiljöer består av både bostadshus och flera tillhörande ekonomibyggnader som ladugård, bodar och i många fall jordkällare. Bostadshusen är generellt i ett eller ett och ett

halvt plan och uppförda i trä med tegeltäckt sadeltak och rödmålad panel. Tomterna har i regel varit så rymliga att både ekonomibyggnader och trädgård fått plats runt bostadshuset.

I början av 1800-talet utgjorde Toveruds respektive Ruds gårdar centrala punkter, likt öar i odlingslandskapet. Den centrala ställningen har med tiden försvunnit men den befintliga bebyggelsen i de tidigare bykärnorna kan genom sin ålder och placering ändå förmedla att platsen har rötter i en äldre historia. I Rud finns i dag finns tre gårdar från mitten av 1800-talet på den plats där bebyggelse kan spåras ända tillbaka till Ruds gård på 1500-talet.

Figur 19. Del av de tre äldre gårdsmiljöerna i Rud vars lokalisering har en lång kontinuitet i Rud (Rud 4:214 4:205 4:218). Ingår i kulturmiljö 1 (Foto: Värmlands Museum)

Figur 20. Vy över det öppna odlingslandskapet mellan Rud och Toverud. Till vänster i bild syns två gårdar i skogskanten, uppförda under 1800-talet (Rud 4:184 och 2:1). Vyn ingår i kulturmiljö 1 (Foto: Värmlands Museum)

Senare bebyggelse från andra hälften av 1800-talet som tillkommit på grund av ökad uppodling har gett nya strukturer åt landskapet i Rud som fortfarande är en avläsbar del av den agrara karaktären. Dalen, där ny odlingsmark kom till vid skiftet, är fortfarande en öppen plats och torpet som tillkom under 1800-talets slut finns kvar i dag. Området Ängen är i dag bebyggt med villor och sommarstugor, men den flacka, aningen nedsänkta marken ger ändå en förståelse för ett tidigare jordbrukslandskap på denna plats. I Holken är landskapet fortfarande öppet och tre gårdar ligger vid den norra delen av det tidigare gårdet. Gårdet har i stort sett samma utsträckning som när det tillkom i början av 1800-talet. Vägsträckningen i norra delen av Rud samt även i Toverud är till stora delar bevarad från åtminstone 1700-talet och dess slingrande sträckning genom området bidrar till den agrara karaktären. Vägsträckningen utgörs i dag av Lövnäsledens förlängning (länsväg 561) som sträcker sig genom de öppna markerna i norra delen av området, delar sig på platsen för de äldsta gårdsbildningarna i Rud och fortsätter österut till Skansviken samt vidare söderut mot Ängen och Holken och förbinder även Rud med Toverud med en mindre väg. Detta vägnät går genom äldre lantmäteriakter att härleda till mitten av 1800-talet.

Fiskets betydelse för det förindustriella samhället på Hammarö är en närvarande del av historien även i dagens landskap. Vid det norra fiskeläget, Skansviken, står redskapsbodar och isbingar från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet i en oregelbunden klunga på klipporna strax söder om själva viken. Mellan bodarna ligger fortfarande steggelstan med klykor för upphängning av nät. I vattnet ligger båtar förtöjda vid bryggor innanför vassruggen. Att jordbruket och fisket haft en dominerande ställning i området visar även avsaknaden av olika typer av utmarkslämningar i skogsmarken.

Figur 21. Bodar vid fiskeläget i Skansviken (Rud S:3). Ingår i kulturmiljö 5 (Foto: Värmlands Museum)

Figur 22. Sommarvilla bakom bodar i Brännäs. Ingår i kulturmiljö 5 (Foto: Värmlands Museum)

På Brännäsudden har sjöbodarna liknande ålder som i Skansviken och det finns vikar både norr och söder om udden med bryggor och båtplatser. Sjöbodarna är låga och av enkel konstruktion, de flesta uppställda på plintar av stenblock helt eller delvis direkt på klipphällen. Bodarna har röd panel och taktäckningen varierar mellan lertegel, plåt och tegelimiterande betongpannor. Viktiga karaktärsdrag i miljön vid fiskelägena är både sjöbodarna och själva naturförhållandena på platsen, med vikar och klippor som sluttar ned mot vattnet. Även i Kiviken har fiske bedrivits, om än i mindre skala än Skansviken och Brännäs, och här står en redskapsbod vid vattnet (Rud 4:74).

Kulturhistoriska värden i landskapet

Det förindustriella jordbruket och fiskets fysiska påverkan på dagens landskap har ett högt värde som kunskapskälla till gångna tiders brukande av mark och sjö både i Rud, men även Hammarö i stort. Det öppna landskapet med skogsmark omkring, bibehållen slingrande vägsträckning, de äldre gårdsmiljöerna och fiskelägena är beståndsdelar som gör det förindustriella samhället läsbart och ger förståelse för områdets karaktär så som det sett ut i äldre tid. Dessa bevarade strukturer ger landskapet en kontinuitet som sträcker sig ända till dagens Rud.

Både det agrara landskapet och fiskelägena står även för ett bruksvärde genom det kontinuerliga brukande av mark och sjö som lever kvar. Delar av jordbruksmarken brukas fortfarande och fiske och båtar, förvisso på yrkesnivå, är fortfarande centralt för många som bor i området. Många människor värdesätter även upplevelsen att vistas i ett agrart landskap.

Figur 23. Torpmiljö vid Ängen (Rud 4:100). Ingår i kulturmiljö 3 (Foto: Värmlands Museum)

Jordbruk och fiske

Viktiga karaktärsdrag:

- Öppet landskap
- Äldre gårdsmiljöer från 1800-talets andra hälft, uppfört med liknande utformning och material
- Slingrande vägsträckning
- Fiskelägena runt vikarna i Skansviken och Brännäs med bebyggelse från 1800-talets slut och 1900-talets början

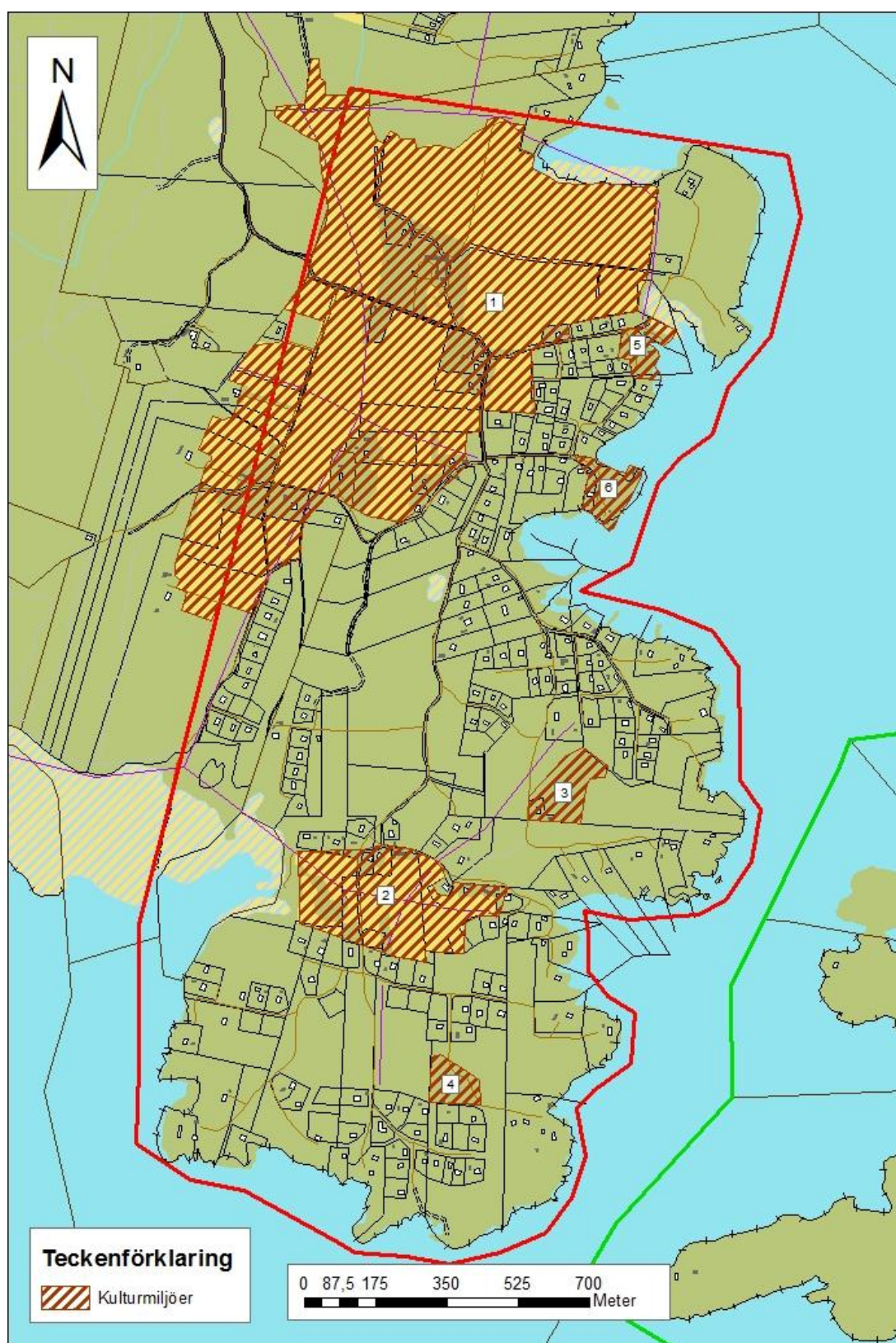

Figur 24. Stengärdsgård vid Ängen. Ingår i kulturmiljö 3 (Foto: Värmlands Museum)

Figur 25. Sjöbodas vid Brännås (Rud S:4). Ingår i kulturmiljö 5 (Foto: Värmlands Museum)

Särskilda kulturmiljöer

Figur 26. Översikt över kulturmiljöer relaterade till karaktärerna jordbruk och fiske

Kulturmiljö 1: Norra Rud och Toverud

Agrart landskap med bebyggelse och andra lämningar som är kopplade till den sammanhängande odlingsmarken som sträcker sig från Kiviken i norr till Toverud i söder. Bebyggelsen är främst från mitten och slutet av 1800-talet med bostadshus och ekonomibyggnader som bildar småskaliga gårdsmiljöer (Rud 4:33, 4:214, 4:205, 4:218, 4:73, 4:186, 4:184, 4:188, 2:1 samt Toverud 1:18 och 1:19). Gårdslägena är i vissa fall lokaliserade på en plats där äldre byggnader funnits vilket förstärker upplevelsen av ett kontinuerligt brukat landskap med lång historia. Kulturmiljön rymmer platserna för de tre ursprungliga gårdarna i bygden, Toverud, Ruds och Rudstorps gårdar, som senare gav upphov till bybildningar i Toverud och Rud. En viktig beståndsdel i kulturmiljön är det öppna landskapet som ger fria siktlinjer mellan Toverud och Rud. I miljön ingår även den slingrande vägsträckningen som har lång historisk hävd.

Figur 27. Ladugårdslänga vid Holken. Ingår i kulturmiljö 2 (Foto: Värmlands Museum)

Kulturmiljö 2: Holken

Agrart landskap med bebyggelse och andra lämningar som är kopplade till odlingsmarken. Bebyggelsen består av tre gårdar från mitten och slutet av 1800-talet (Rud 4:179, 4:286 och 4:176). Miljön visar hur ny odlingsmark och gårdar uppstod i samband med laga skiftet år 1850.

Kulturmiljö 3: Torpmiljö vid Ängen

Miljön består av ett torp (Rud 4:100) från mitten av 1800-talet med tillhörande jordkällare och fähus. Kring tomten finns lämningar av en stengårdsgård och odlingsröse. Stengärdesgården har hägnat in djur vilka befunnit sig på skogsbete.

Kulturmiljö 4: Odlingsslämningar i skogsmarken söder om Holken

Miljön består av hägnader i form av stengärdesgårdar samt ett odlingsröse. Lämningarna går ej att återfinna på någon kartakt över hemmanen Rud eller Rudstorp. Troligtvis representerar lämningarna en relativt sen agrar verksamhet där tidigare ej nyttjade områden togs i bruk för nyodling.

Kulturmiljö 5 och 6: Fiskelägena vid Brännäs och Skansviken

Miljöerna berättar om fiskets stora betydelse som näring tillsammans med jordbruk för Hammaröbor i äldre tider, en tradition som är äldre än den befintliga bebyggelsen. Miljön består både av bebyggelsen i form av nät- båt- och isbodar, och av naturförhållandena på platserna med flackt sluttande klipphällar.

Karaktär: Fritidsbostäder

Villabebyggelsen från förra sekelskiftet uppfördes i ett begränsat antal och i Rud är det få villor kvar från den tiden. Villorna byggdes främst mellan Skansviken och Brännäs, men idag karakteriseras det området snarare av modern bostadsbebyggelse. Grosshandlarvillan på Stenudden (4:208) samt en villa ute på Fäholmsudden (4:158) är de tydligaste kvarvarande exemplen från den här tiden.

Figur 28. Grosshandlarvillan på Stenudden, Rud 4:208 (Foto: Värmlands Museum)

Sommarstugor finns framför allt längs de östra stränderna av Rud. Vid Fäholmsuddens södra del ligger stugor längs vattnet. Tomterna har en långsmal form och sommarstugorna är placerade högt upp på dessa, med tomten sluttande ned mot vattnet. Tillsammans blir tomterna som remsor i landskapet där skogen är uthuggen. Enstaka sommarstugor från samma tid finns även på den södra delen av

Rud, där bebyggelsen i övrigt består främst av modern villabebyggelse. De bildar därför ingen sammanhängande karaktär.

Sommarstugorna är betydligt mindre än de moderna villorna i Rud. De har genomgående en enkel lådformad konstruktion, byggda på plint och med flacka, pappklädda tak. Där marken är sluttande eller kuperad anpassas plintarnas höjd till terrängen. Panelen är ofta liggande och målad i gult eller rött, men även stockpanel förekommer.

Kulturhistoriska värden i landskapet

Fritidsbebyggelsen har ett kunskapsvärde genom dess förmåga att belysa en ny form av nyttjande av det agrara landskapet som uppstod under 1900-talets första hälft. Det var en tid då allt fler människor genom lagstadgad semester fick möjlighet att vistas på landet. Sommarstugan står för ett nytt sätt att se på natur och landsbygd som något hälsosamt och rofyllt. Fritidsbebyggelsen berättar även något om relationen mellan Hammarö och Karlstad, hur människor med hjälp av först ångbåtstrafik och senare bil kunde röra sig mellan stad och landsbygd, något som sker än idag.

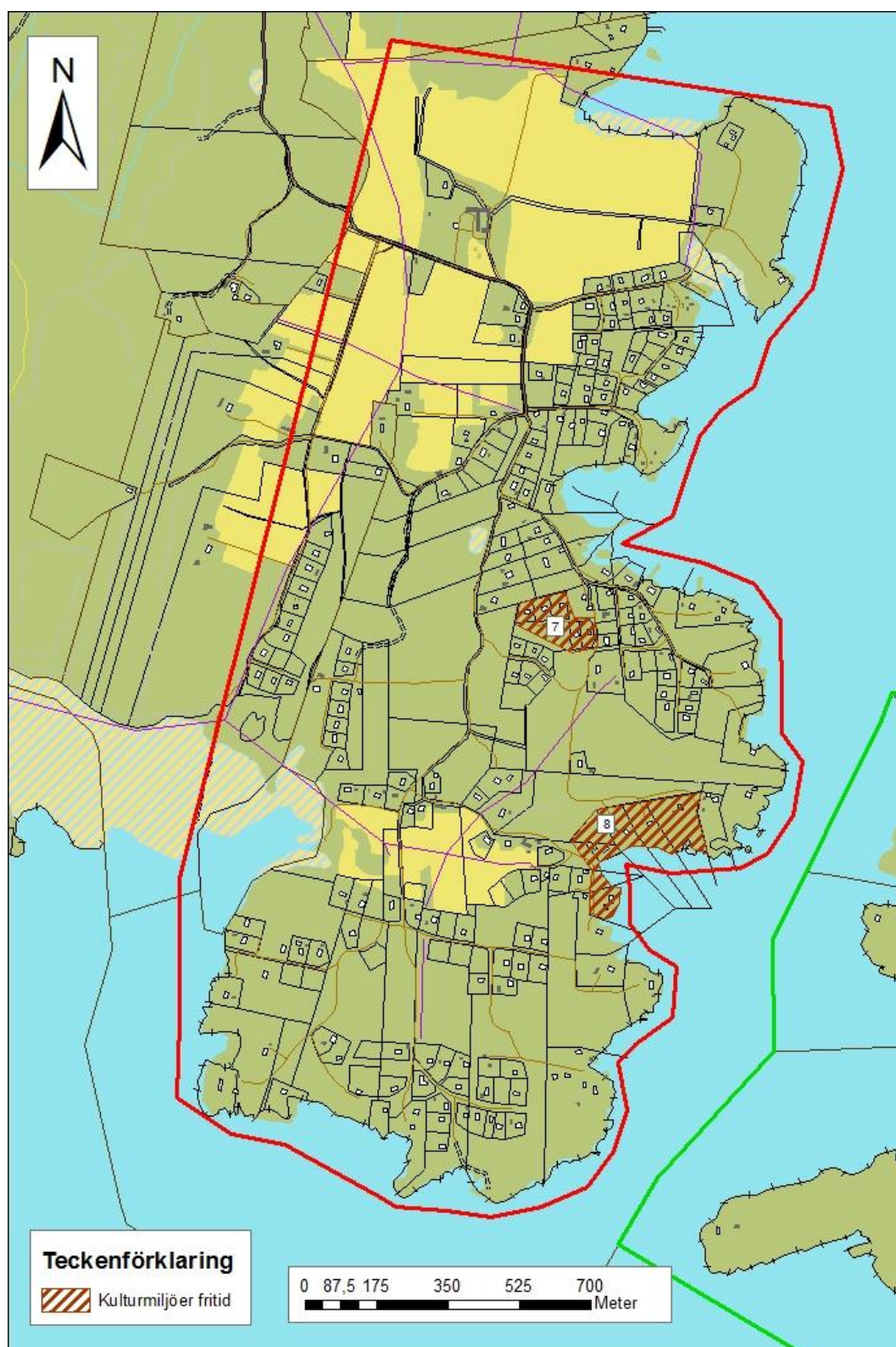
Figur 29. Sommarstugor vid Ängen, ingår i kulturmiljö 6 (Foto: Värmlands Museum)

Fritidsbebyggelse

Viktiga karaktärsdrag:

- Sommarvillor utformade efter tidens villaarkitektur
- Sommarstugor utförda i enkla och lätta konstruktioner i mindre byggnadsvolym

Särskilda kulturmiljöer

Figur 30. Översikt över kulturmiljöer kopplade till karaktären fritidsbebyggelse

Kulturmiljö 7: Sommarstugeområde på Ängen

En grupp sommarstugor på Ängen som är uppförda under 1960-talet med enhetligt utförande. Dessa utgör ett av få kvarvarande sammanhängande sommarstugeområden i Rud och Toverud. Sommarstugorna besitter i huvudsak inte ett särskilt kulturhistoriskt värde som enskilda objekt. Som kulturmiljö betraktat är de däremot intressanta eftersom de tillsammans visar på en värdefull bebyggelsekaraktär i området.

Kulturmiljö 8: Sommarstugeområde längs viken på Fäholmsuddens södra sida

Miljön består av sommarstugor från 1950- och 1960-talet som ligger längs stranden. Viktiga beståndsdelar i miljön är både de småskaliga sommarstugorna, men även tomternas utformning som likt smala remsor ligger längs vattnet. Sommarstugorna besitter i huvudsak inte ett särskilt kulturhistoriskt värde som enskilda objekt. Som kulturmiljö betraktat är de däremot intressanta eftersom de tillsammans visar på en värdefull bebyggelsekaraktär i området.

Figur 31. Sommarstuga i viken söder om Fäholmsudden, ingår i kulturmiljö 8 (Foto: Värmlands Museum)

Figur 32. Sommarstuga i viken söder om Fäholmsudden, ingår i kulturmiljö 8 (Foto: Värmlands Museum)

Modern bebyggelse

Den moderna bebyggelsen består av villor från slutet av 1900-talet fram till i dag. De har inte en sammanhållen karaktär utan är individuellt utformade med olika takfall, fönstersättning och fasadkulör. Generella karaktärsdrag är dock att de har större volym än den äldre agrara bebyggelsen och är uppförda i trä i ett, eller ett och en halv plan. Till skillnad från äldre bebyggelse i Rud är de moderna villorna sällan anpassade efter tomtens markförhållanden utan har uppförts efter att markberedning genomförts. På tomten finns ofta även garage och/eller veranda. Till de tomter som har ett sjönära läge hör ofta en privat brygga till bostaden.

Figur 33. Modern bebyggelse nära korsningen till vägen mot Brännäs. Modern bebyggelse har ofta markberedda tomter till skillnad från äldre bebyggelse (Foto: Värmlands Museum)

Modern bebyggelse

Karaktärsdrag:

- Större byggnadsvolym än äldre bebyggelse
- Markberedda tomter
- Tillhörande garage och/eller veranda

Helhetskaraktär

Den tydligaste historiska karaktären i Rud utgörs av de agrara karaktärsdragen som ett kontinuerligt jordbruk och fiske har gett upphov till. De karaktärsdragen skapar sammanhängande miljöer som blir ett framträdande inslag i landskapsbilden. Många fritidsbostäder är i dag omvandlade till helårsboende med en större byggnadsvolym och ett förändrat uttryck som följd. Vad gäller fritidsbostäderna utgörs karaktären snarare av objekt än områden, varför den karaktären inte blir ett dominerande inslag i områdets kulturmiljö.

Vid sidan av den agrara prägel är den moderna bebyggelsen med villor för helårsboende en framträdande del av den helhetsmässiga karaktären i Rud, dels på grund av att villorna volymmässigt sett är större än den äldre bebyggelsen och dels för att det moderna avtrycket som villorna utgör står för en stor andel av den totala bebyggelsen.

Figur 34. Moderna villor skymtar bakom en sjöbod vid Brännäs. Vy åt nordväst, stranden mellan Skansviken och Brännäs (Foto: Värmlands Museum)

De kulturhistoriska värdenas inverkan på planeringen

De utpekade kulturmiljöerna är en resurs för Rud och kan bidra till att öka attraktionsvärdet för de boende i området där karaktärerna i form av fiske och jordbruk ger ett mervärde. Kulturmiljöerna torde därmed även med fördel kunna inlemmas och bli en del i den framtida fördjupade översiktsplanen där planen kan vara ett redskap för att säkerställa att kulturmiljöerna förvaltas på ett långsiktigt sätt.

Rud i dag är ett attraktivt område för boende. Samtidigt riskerar de värden som gör området attraktivt att påverkas när ny bebyggelse etableras. För att bevara den agrara karaktären som ett historiskt jordbruk skapat bör ny bebyggelse inte placeras så att areal och därmed även karaktären av det öppna landskapet försvinner. Den största sammanhängande odlingsmarken har både historiskt och än i dag utgjorts av ett område som sträcker sig från Kiviken i den norra delen av Rud och vidare söderut till Toverud. Även i Holken och Dalen finns mindre områden med odlingsmark. För att inte riskera att minska de värden som den agrara karaktären besitter bör ny bebyggelse placeras i skogskanterna kring de öppna markerna.

De äldre gårdsmiljöerna från mitten av 1800-talet är ett annat karaktärsdrag för den agrara prägel. Dessa gårdar bör behandlas som just miljöer vars karaktärsdrag bygger på att de historiskt varit placerade antingen som solitärer eller i grupper om två till fyra intill åkermark. Försättningsvis bör ny bebyggelse ta hänsyn till detta genom att inte placeras för nära dessa gårdar vilket skulle få konsekvensen att gårdarna förlorar sitt sammanhang och den tydliga koppling som finns mellan gårdsmiljö och odlingsmark.

För att bibehålla de agrara karaktärsdragens samlade värde bör den generella hållningen till etablerandet av nya tomter vara att stegvis komplettera befintlig bebyggelse med ett begränsat antal tomter. Att etablera nya tomter på ett sätt som medför att större bebyggelseområden tillkommer vid ett och samma tillfälle bör undvikas eftersom det förändrar landskapsbilden på ett sätt som riskerar att inverka negativt på områdets agrara värden. Även avstyckning av befintliga tomter bör hanteras restriktivt eftersom det minskar arealen för varje tomt och i förlängningen förtätar bebyggelsen.

Det slingrande vägnätet i landskapet återseglar ett ålderdomligt vägnät där delar av dagens vägsträckningar går att följa till slutet av 1700-talet medan merparten av vägarna har samma karaktär som det hade under 1800-talet. Värmlands Museum anser att vägsträckningen bör behålla sin nuvarande utformning och att endast mindre justeringar bör komma i fråga vid eventuella framtida förändringar av densamma.

I dag är Rud ett område med stor andel permanentboende. Detta har medfört att en stor del av den tidigare fritidsbebyggelsen omvandlats till helårsboende genom tillbyggnad eller nybyggnad på befintlig tomt. Det har medfört att karaktären av fritidsbebyggelsen är svag i förhållande till den moderna bebyggelsen. Fritidsbebyggelsen är småskalig och ofta anpassad till både naturförhållanden och den agrara landskapsbilden på ett sätt som moderna villor i mindre utsträckning är. En fortsatt omvandling av fritidsbebyggelsen till modern villabebyggelse blir en än mer påtaglig del av den samlade karaktären i området. De kulturhistoriska värden som den kvarvarande fritidsbebyggelsen ger kommer genom fortsatt omvandling att bli än mindre framträdande. En fortsatt omvandling av fritidsbebyggelse skulle däremot inte påverka den agrara karaktären i landskapet på samma sätt, eftersom fritidsbebyggelsen mestadels är lokaliserad i sjönära lägen.

Fiskelägena vid Skansviken och Brännäs utgör tydliga kulturmiljöer, där både naturförhållanden och bebyggelse vittnar om fiskets stora historiska betydelse för Hammarö och Rud. I ett Vänerperspektiv utgör Skansviken och Brännäs två av få bevarade fiskelägen. Enligt planbestämmelser i detaljplan för del av Rud, Skansviken (upprättad 1997-09-17) bedöms miljöerna här vara av särskilt värde och ny bebyggelse regleras genom att sådan ska anpassas med särskild hänsyn till omgivningens egenart. För att bevara karaktärsdrag och värden anser Värmlands Museum att ingen ny bebyggelse bör tillkomma inom tomtgränsen för fiskelägena. Platserna kan utvecklas som besöksmål genom att skyltning kring fiskelägenas historia och betydelse för boende kring Vänern lyfts fram. För att ytterligare belysa de historiska skeendena vid Skansviken kan det äldre namnet "Bodstaviken" med fördel användas vid skyltning av området.

Sammanfattning

På uppdrag av Karlstad kommun har Värmlands Museum under oktober månad år 2012 genomfört en kulturmiljöutredning i området vid Rud på Hammarö. Två arkeologer och tre byggnadsantikvarier har efter arkivstudier genomfört fältarbete i området.

Utredningsområdets kulturhistoriska värde och karaktär är till stora delar kopplat till jordbruk- och fiskenäringen under historisk tid. Det har gett upphov till ett öppet landskap med gårdsmiljöer från 1800-talet i framför allt de norra delarna av Rud. Vid den östra sidan finns två fiskelägen med sjöbodar vid vattnet, platser som har lång kontinuitet som fiskelägen och som har ett stort kulturhistoriskt värde.

Under 1900-talet har fritidsbebyggelse vuxit fram i Rud, först som större sommarvillor och senare under 1950- och 1960-talen som hela sommarstugeområden med mindre stugor. Dessa har till stor del omvandlats till permanentboende, men längs de östra stränderna finns en del sommarstugor och villor kvar vilket skapat en speciell kulturhistorisk karaktär.

Studien har resulterat i ett antal kulturmiljöer och objekt vilka Värmlands Museum anser vara betydelsefulla och på ett bra sätt beskriver områdets kulturhistoriska utveckling under historisk tid.

Referenser

Aarsrud, Christian (red.) (1991). *Fisken från Vänern*. Vänersborg: Älvsborgs länsmuseum

Carlsson, Carina (2011). *Fritidshuset: kulturarv & välfärdssymbol*. Vänersborg: Västarvet, Västra Götalandsregionen

Danell, Torbjörn, m.fl. *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2002:1

Ekman, Emanuel (1765). *Wärmeland i sitt ämne och i sin upodling*. Uppsala tryckt i kongl. acad. tryckeriet. =1. 1765.=. [Del 1], Första delen beskrifwit af Emanuel S. Ekman ... År 1765. [16] , 432 s. =(s. 428-32 opag.)=.. Uppsala:

Ortnamnen i Värmlands län, del VII (1922). Uppsala.

Ulander, Björn (1986). *I fiskarbondens spår*. Vänerbygd i förvandling. Hammarö.

Wettergren, Göran (1990). *Kulturmiljöprogram för Hammarö kommun*. [Hammarö]: [Hammarö kommun]

Wiklund, Leif (red.) (1957). *Hammarö: en hembygdsbok*. Karlstad: [utg.]

Kartakter

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-34:1/1697. Geometrisk karta över hemmanet Rudstorp.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-44:2/1796. Storskifte över hemmanet Toverud.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-33:1/1799. Storskifte över hemmanet Rud.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-33:3/1850. Laga skifte över hemmanet Rud.

Lantmäterimyndigheternas arkiv. 17-haö-196/1918. Ägostyckning.

Rikets allmänna kartverks arkiv. J133-10d5e64/1962. Hovlanda.

Kommunala handlingar

Områdesbestämmelser Rud, Hammarö kommun

Detaljplan för Rud

Detaljplan för Rud, Skansviken

Detaljplan för Toverud

Karta och sammanställning av workshop i Rud, Hammarö kommun 2012-08-02

Värmlands Museums arkiv

Bebyggelseinventering Hammarö kommun, Landsorten 2 och 3, Värmlands Museum, 1986

Tekniska och administrativa uppgifter

Värmlands Museums diarienummer: 12.215.152

Beställare: Hammarö kommun.

Län: Värmland.

Landskap: Värmland.

Kommun: Hammarö.

Socken: Hammarö.

Ekonomiska kartblad: 10D5e

Fältarbete: 2012-09-24 till 2012-09-26, 2012-10-02 till 2012-10-03 och 2012-10-16

Arkeologisk personal: Ellinor Forssell, Björn Wallbom

Byggnadsantikvarie: Erika Persson, Lena Thor, Andreas Hansen

Dokumentationsmaterial

Digitala fotografier av arkeologiska objekt, byggnader och kulturmiljöer samt beskrivningar över dessa. Förvaras på Värmlands Museum.

